

La recopilació de rondalles a les comarques castellenques

The compilation of folktales in Castelló

TÀNIA MUÑOZ MARZÀ

Universitat Rovira i Virgili, Espanya

tania.munoz@urv.cat

<https://orcid.org/0000-0001-7399-6644>

Citació: Muñoz Marzà, Tània (2024). La recopilació de rondalles a les comarques castellenques. *Ítaca. Revista de Filologia*, (15), 185-214. <https://doi.org/10.14198/itaca.26668>

Resum: La recopilació i l'anàlisi de la rondalla com a gènere etnopoètic és una de les branques del folklore que presenta, des dels seus inicis, un desenvolupament més destacable. Això no obstant, la seua evolució no ha estat equilibrada en tots els territoris, de manera que encara existeixen zones de les que pràcticament no tenim cap estudi o recull de rondalles. Aquest és el cas de les comarques castellenques. Fins ara, els materials disponibles eren escassos, de manera que pràcticament no apareixen versions castellenques de rondalles a les antologies, els catàlegs o les bases de dades de rondalles de l'àmbit de parla catalana. Per aquest motiu, l'article indaga sobre les principals iniciatives de recerca que s'han realitzat fins el moment i que per diversos motius, han romàs desapercebudes. Des de l'aparició i la integració del concepte de folklore a la Societat Castellonenca de Cultura a la publicació dels darrers reculls de rondalles, s'examinen les obres i els autors més rellevants. Aquesta primera aproximació indica que el desenvolupament d'aquesta disciplina ha estat més notable del que podia semblar i que el caràcter espars i local de la majoria de les publicacions ha pesat en el coneixement i la difusió que s'ha fet d'aquests materials fins ara. Per aquest motiu, aquesta aproximació a la rondallística castellenca suposa un primer pas per a sistematitzar i aprofundir en el coneixement que tenim de la història de la literatura popular d'aquest territori.

Paraules clau: rondalla, etnopoètica, folklore, literatura popular, recopilació, Castelló.

Abstract: The compilation and analysis of the folktales as an ethnopoetic genre is one of the branches of folklore that has, since its beginnings, a more remarkable development. However its evolution has not been balanced in all territories, so that there are still areas where we have practically no research or collection of folktales. This is the case of the counties of Castelló. Until now, the available materials were scarce, so that virtually no Castelló versions of folktales appear in the anthologies, catalogues or databases of folktales in the Catalan-speaking area. For this reason, the article investigates the main research initiatives that have been carried out so far and that, for various reasons, have remained unnoticed. From the appearance and Integration of the concept of folklore in the Castellonense Culture Society to the publication of the latest collections of folktales, the most relevant Works and authors are examined. The first approach indicates that the development of this discipline has been more remarkable than it might seem and that the sparse and local character of most of the publications has weighed on the knowledge and dissemination that has been made of these materials until now. For this reason, this approach to the folktale studies of Castelló is a first step to systematize and deepen the knowledge we have of the history of the popular literature of this territory.

Keywords: folktale, ethnopoetic, folklore, folk literature, compilation, Castelló.

Rebut: 03/01/2024, **Acceptat:** 10/03/2024

Finançament: Aquesta publicació és el resultat d'una recerca que ha estat possible gràcies al suport del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades (MICINN) i del Fons Social Europeu (FSE) (PRE 2019-089183) (Subprograma Estatal de Formació del Programa Estatal de Promoció del Talent i la seva Ocupabilitat en I+D+I, en el marc del Plan Estatal d'Investigació Científica i Tècnica i d'Innovació 2017-2020).

I. INTRODUCCIÓ

La recopilació i l'estudi de la rondalla ha estat un àmbit molt prolífic en el marc del folklore i els estudis etnopoètics. Tot i això, aquesta disciplina s'ha desenvolupat en el territori de manera prou desigual, amb major representativitat d'algunes zones respecte a d'altres, de les quals no tenim pràcticament cap informació. Tal com apunten Lluís Meseguer (2003) per a Castelló i Vicent Vidal (2016) per a la resta del País Valencià, els gèneres etnopoètics narratius han estat prou desatesos pels folkloristes valencians durant molts anys. En aquest context, la trajectòria de la rondallística a les comarques castellanenques es mostra molt desigual, amb una clara escassetat de materials i estudis recopilatoris. Amb tot, cal esmentar alguns estudis parcials o que des d'una perspectiva més ampla, han estat útils a l'hora d'abordar aquest tema. Amb la relació entre el folklore i la literatura com a punt de partida, Lluís Meseguer (2003) va publicar «La cultura popular i la representació literària», en què ofereix un ampli panorama de la producció literària, periodística i també estrictament folklòrica de Castelló durant la primera meitat del segle XX. Des d'una perspectiva similar a la presentada per Meseguer, cal destacar l'article «La cultura i la literatura popular» (2008) d'Àlvar Monferrer. En aquest cas, és destacable la sistematització de la recollida de materials que investigadors i institucions foranes han fet en aquestes terres. Així, l'autor destaca les missions de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, l'Arxiu de Tradicions Populars i els Arxius de l'Institut Espanyol de Musicologia i la Institució Milà i Fontanals del CSIC. Moltes d'aquestes iniciatives es van portar a terme a principis del segle XX, gràcies a la col·laboració d'estudiosos i intel·lectuals castellanencs, que van actuar com a mediadors. Aquest és el cas de Benito Traver Garcia, Francesc Argemí Poy, Àngel Sánchez Gozalbo, Joaquim Garcia Girona, Carles Salvador Gimeno o Lluís Revest Corzo, entre altres. El contacte amb aquestes entitats va suposar un important revulsiu per al món cultural castellanenc. D'aquesta manera es van conèixer i difondre els darrers avanços i corrents de pensament. Cal subratllar, però, que pràcticament tots els materials recollits per aquestes entitats pertanyen al gènere de la cançó i, per tant, queden fora de l'àmbit d'estudi d'aquest article.

Uns anys més tard, Tomàs Escuder escriu «Els folkloristes voluntariosos de Castelló» (2012), sobre les aportacions dels estudiosos de la Societat Castellonenca de Cultura al folklore. Precisament pel que fa a aquest tema, cal destacar l'aportació de Vicent Vidal a la seua tesi doctoral *Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana* (2016), en què dedicava un apartat específic a l'aportació de la Societat Castellonenca de Cultura (2016: 173-191). Posteriorment, aquesta recerca es va incorporar al llibre *Història de la literatura popular catalana* (2018) i es va ampliar a l'obra monogràfica *Una història de la literatura popular valenciana (1873-2019)* (2020). Vidal va posar en valor el llegat de la Societat Castellonenca de Cultura i va analitzar, des de la perspectiva dels estudis etnopoètics actuals i amb gran rigor, les característiques i el significat del seu treball. A més a més, convé incloure en aquest apartat l'article de Josep Meseguer-Carbó (2018): «La literatura popular catalana del Maestrat: dels materials folklòrics publicats a la investigació etnopoètica». Aquest article vol donar una visió dels reculls de folklore per al Maestrat, així com aportar nous materials recopilats per l'autor. En aquest sentit, cal destacar especialment la incorporació de la perspectiva dels estudis etnopoètics a l'anàlisi dels materials. Per últim, també hem tingut en compte una obra de referència com és *Rondalles Populars Valencianes. Antologia, catàleg i estudi* (Beltran, 2007), en què es constata la manca de versions castellenques en el panorama general valencià.

Per tal d'entendre l'evolució particular del folklore en la zona castellenca i conèixer amb més profunditat les aportacions en aquest àmbit a continuació traçarem l'evolució d'aquesta disciplina des dels seus inicis fins l'actualitat.

2. ELS INICIS DEL FOLKLORE COM A DISCIPLINA

El folklore com a disciplina acadèmica dona els primers passos a principis del segle XX. A les comarques castellenques és un moment de desplegament cultural, especialment a la ciutat de Castelló. Allà hi destaquen un grup d'estudiosos i intel·lectuals, que van crear l'any 1920 la Societat Castellonenca de Cultura. Tanmateix, ja des de principis de segle trobem evidències de l'interès que el folklore suscita entre aquests intel·lectuals. Les

evidències apareixen tant en els mitjans d'informació que proliferen a la ciutat de Castelló des de finals del segle XIX,¹ com en l'obra literària publicada durant aquest mateix període. Pel que fa a l'anàlisi de les principals publicacions d'àmbit cultural, cal destacar *Revista de Castellón, Artes y Letras, Ayer y Hoy, Veu de la Plana* i *La Nostra Terra*. Aquestes revistes es publiquen fonamentalment durant les dues primeres dècades del segle XX i en alguns dels seus articles trobem una concepció del folklore en consonància amb l'època i la resta del territori valencià. Tal com indica Vidal (2016), el folklore valencià d'aquest període queda en un segon terme respecte a altres disciplines i interessos com la història o l'arqueologia. A més a més, el folklore és per aquests autors una font d'inspiració literària més que no una disciplina o un material que cal recopilar, catalogar i conservar. Així, sovint és complicat destriar els elements populars d'aquells que són fruit de la creativitat de l'autor. En general, manquen indicacions sobre si s'ha portat a terme un treball de recopilació previ.

Tan prompte com l'any 1902, apareix publicat a la revista *Ayer y Hoy* (1902: 3-216) un opuscle que conté una recopilació de cançons populars a càrrec de Francesc Ribés: *Cantares Populares de la Provincia de Castellón* (Meseguer, 2003: 66). Pocs anys després, trobem les primeres referències explícites al voltant del terme folklore, aparegudes els anys 1913 i 1914 i escrites respectivament per Francesc Cantó i Àngel Sánchez Gozalbo a les publicacions *La Nostra Terra* (1913: 6-7) i *Revista de Castellón* (1913: 3-4; 1914: 9-11). Reproduïm a continuació un fragment de l'article escrit per Sánchez Gozalbo:

Lo *folk-lore* d'un poble inclou la història y les costums d'aquell. La paraula anglesa *folklore*, treballada en llengua valenciana, vol dir *saber popular*, eixe saber que té per acadèmichs als hòmens qu'ab lo nostre humorisme casolà apel·lem dòctes. Coneguda es la significació de tan genèrica paraula, no cal que'ns fixem en sa fonda importància. La collita de cants populars, adagis, contalles, etc., es més antiga que la tos, sols que llavors eren apreciades per son valor estètic, y huí es un dels fonaments de les ciències antropològiques.

1. Per a un estudi en profunditat sobre la premsa publicada a Castelló durant el segle XX, vegeu Meseguer (2003) així com Ramos (1989).

En aquests articles de reflexió, encara no estan presents les consideracions de tipus metodològic que va fer posteriorment Àngel Sánchez Gozalbo (Vidal, 2016), com a responsable de la secció de folklore de la Societat Castellonenca de Cultura. Això sí, queda clar que ambdós autors comparteixen un objectiu comú: la recuperació de la identitat pròpia a través de l'evocació del passat, característica de la Renaixença valenciana. Per tant, cal valorar aquestes aportacions com a precedents del desenvolupament posterior del folklore acadèmic.

Durant aquestes primeres dècades, observem doncs, que l'interès pel folklore comença a calar en els literats i estudiosos castellonencs. S'incorporen motius i arguments folklòrics a les obres literàries per considerar que aquestes manifestacions els apropen a l'ideal de recuperar i defensar una cultura pròpia. Meseguer (2003) assenyala que Francesc Cantó va publicar molts textos en premsa en què, a partir dels seus records, descriu costums i tradicions de Castelló: oficis desapareguts com el de les aiguaderes o les venedores de brull, festivitats com el Corpus Christi, espais de la ciutat com els horts i els cafès o la fira de Tots Sants. D'altra banda, abunden en la premsa escrita d'aquests anys els textos en què la literatura popular apareix molt recreada literàriament. L'exemple més important d'aquest corrent és sens dubte *Tombatossals. Contalles de la Terra*, escrit per Josep Pascual Tirado l'any 1930 (Meseguer, 1988). En altres casos, els elements predominants són de tipus costumista. En aquest àmbit, alguns exemples rellevants són els *Quadros de costums castellonencs*, escrit per Enric Ribés (1915) i *De la meua garbera: contalles de Castelló de la Plana* (1935), també de Josep Pascual Tirado. En realitat, estem al davant d'obres de creació literària i per tant no n'aprofundirem en l'anàlisi més enllà del que ja s'ha comentat. Tot i això, és indubtable que a Castelló, la figura de Tombatossals és un veritable referent de la cultura popular i el folklore. Més enllà del seu origen literari, ha vingut a pal·liar, amb els seus cent cinquanta-tres pams d'alçada de gallifant, la necessitat d'un relat èpic i propi.

Precisament amb aquests precedents i en un context d'efervescència cultural, naix la Societat Castellonenca de Cultura. Aquesta entitat es va constituir l'any 1920 i va ser presidida per Salvador Guinot. L'entitat s'interessa, a la manera d'altres entitats de l'època, com Lo Rat Penat, per temes relacionats amb la història, l'arqueologia, la cultura, l'art, la geografia, la llengua i el folklore. Així, quan es funda aquesta entitat, els objectius fonamentals són

tres: la creació d'una biblioteca, la realització d'excursions i la creació d'una revista: el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (BSCC). Segons l'estudi de Vicent Vidal (2016), des del punt de vista del folklore ens interessa especialment la publicació del butlletí, amb la creació d'una secció específica anomenada «Folk-lore». En el marc d'aquesta secció, es van dissenyar i publicar uns qüestionaris que tenien com a objectiu classificar i analitzar diferents manifestacions del folklore, recollides per col·laboradors de la revista a les diferents comarques castellanenques. Aquestes fitxes seguien el model de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i van ser un model de rigor científic pioner al País Valencià:

Per primera vegada, des d'una institució valenciana es demostrava un coneixement teòric que anava més enllà de la intuïció i identificava clarament els objectius i les formes que s'havien de seguir, homologant-les al context europeu i partint dels referents més notables del moment. Amb tota probabilitat, aquest coneixement arribava a través de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, en què van col·laborar alguns membres de la SCC (Vidal, 2016, p. 176).

Entre els anys 1920 i 1930 es van publicar 125 qüestionaris que fan referència exclusivament a oracions i refranys. Posteriorment es van publicar alguns altres articles sobre folklore, com és el cas dels «Proverbis i modismes» de Joan M. Borràs (Escuder, 2012). També cal destacar l'existència d'altres textos que, en la mateixa línia que hem comentat anteriorment, no eren recolliments de folklore, sinó obres de creació literària en què els autors s'inspiraven en argument o motius del folklore. Aquest és el cas de Josep Pascual Tirado amb *Tombatossals*, però també d'alguns relats del mateix Àngel Sánchez Gozalbo (Vidal, 2016). Per tant, la tasca de la Societat Castellonenca de Cultura i el seu butlletí va ser encomiable però no va arribar a desenvolupar-se en l'àmbit de la rondallística durant els seus anys d'esplendor i tampoc després de la Guerra Civil. A partir d'aquell moment, la revista es centra més en temes de tipus històric i el folklore deixa de ser un dels seus àmbits d'interès.

3. EL FOLKLORE DURANT EL FRANQUISME (1939-1975)

Aparentment, la postguerra i el franquisme no eren el context més favorable per portar a terme la tasca de recopilar les rondalles del territori. I menys encara quan aquesta acció no s'havia portat a terme en temps anteriors i més propicis (Vidal, 2016). Per un costat, s'ha de tenir en compte que els relats orals es transmetien fonamentalment en valencià i que aquesta llengua havia sigut relegada a l'àmbit familiar i informal. Per una altra banda, el règim franquista no va permetre cap manifestació cultural que pogués implicar una crítica o l'expressió ideològica d'idees contràries al seu govern. Davant d'aquesta situació, la majoria d'estudiosos que s'havien dedicat al folklore en èpoques anteriors, o bé van abandonar aquesta tasca o bé es van adaptar a la nova situació. Respecte a Castelló, cal esmentar que durant aquesta època, la Societat Castellonenca de Cultura va mantenir el seu treball de recerca en l'àmbit de les humanitats a través de la publicació del *Boletín*. Això no obstant, cal constatar que la publicació d'articles en valencià es va reduir dràsticament. Alguns dels intel·lectuals que havien format part d'aquesta entitat abans de la Guerra Civil, com Vicent Sos Baynat o Carles Salvador, van haver d'exiliar-se. Les aportacions sobre folklore van ser quasi nul·les. En canvi, la concepció del folklore que es desenvolupa en aquest període és molt propera al folklorisme tal com el va definir Josep Martí (1996). Així, es manifesta una actitud positiva cap a certes manifestacions de la cultura popular, que es reproduïxen fora del seu context originari i que són manipulades ideològicament per les autoritats franquistes. A les comarques de Castelló, apareixen diferents agrupacions que treballen en aquesta línia. Comencen una tasca de recopilació de danses, que readapten per a poder actuar en espais escènics. En són un exemple el grup de Coros y Danzas de la Sección Femenina i el Grupo de Danzas de Educación y Descanso (De la Asunción, 2017). En aquest context podem incloure la publicació de *Danzas procesionales de Morella y Maestrazgo* de Gonzalo Puerto Mezquita (1956).

Tanmateix, la publicació de les primeres rondalles haurà d'esperar a la dècada dels 60 del segle XX. Durant aquest «període modern» segons la catalogació de Prats, Oriol i Vidal (citats per Vidal, 2016: 252) es reprèn progressivament l'interès per la recuperació de la literatura popular en tot l'àmbit català. Per al cas que ens ocupa, cal destacar la publicació l'any 1963

del primer volum de l'obra *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, escrita per Manuel Sanchis Guarner i dedicat parcialment a les comarques septentrionals. Gràcies a la sistematització i ordenació de tots els materials publicats fins el moment per l'autor, inclosos els seus, podem accedir a un recull de diferents tipus de materials de la literatura popular. Aquests materials es caracteritzen per la seua relació amb el territori a partir del concepte de *folklore geogràfic* (Sanchis Guarner, 1992). Així, a més dels motius locals, parèmies o coples també trobem algunes rondalles i tradicions explicatives. Pel que fa a les rondalles, destaca l'aportació de Sanchis Guarner de tres versions de la rondalla «El corb, la guineu i el formatge» (tipus ATU 57). Aquesta breu rondalla d'animals és una de les més esteses en les comarques castellonenques i és situada per l'autor en diverses poblacions: Vinaròs/Cagnet (1992: 101-102); Albocàsser/Tírig (1992: 119) i Alcúdia/Veo (1992: 178). Cal assenyalar que totes aquestes versions són inèdites. Malauradament, Sanchis Guarner no esmenta el nom dels seus informants, però sí que en deixa constància de l'origen. Així, les diferents versions de la rondalla del llop i la rabosa van ser recollides a Càlig, Benassal i Aín.

4. PERÍODE DE RENOVACIÓ I NORMALITZACIÓ EN DEMOCRÀCIA

L'arribada de la democràcia engega un nou període en què la normalització lingüística, literària, cultural i política esdevé l'objectiu fonamental, també en l'àmbit de la literatura popular (Borja i Vidal, 2018; Vidal, 2020). La necessitat de recuperar i crear nous referents i materials culturals i educatius de prestigi troba en l'exemple i obra rondallística d'Enric Valor un important revulsiu (Vidal, 2016). D'aquesta manera, es revifa l'interès per la recopilació de rondalles i apareixen nous autors i reculls provinents de diferents zones del País Valencià. A Castelló, ja des dels anys setanta es desenvolupa un moviment de defensa i posada en valor de la llengua, que es manifesta en l'àmbit educatiu i dels moviments socials. Cal destacar els moviments de renovació pedagògica, la càtedra Enric Soler i Godes, el Centre Excursionista de Castelló (tot i haver-se fundat l'any 1955), entre altres. En aquest context es desenvolupa l'obra de Tomàs Escuder i Palau (Castelló, 1946) i Henri Bouché Peris (Castelló, 1935). Ambdós recorren el territori a la recerca de testimonis orals, esperonats per l'estudi de la societat de les comarques castellonenques.

4.1 *L'obra de Tomàs Escuder i Palau*

En el caràcter i desenvolupament de l'obra d'Escuder s'ha de tenir en compte la seua formació i trajectòria. Estudia Administració d'Empreses i Ciències Polítiques a la Universitat Complutense de Madrid i posteriorment Antropologia a la Sorbona de París. A partir dels anys 70 comença a publicar textos de diversa índole. En aquest moment compagina aquesta tasca amb la realització de traduccions del francès i l'alemany i treballs, que ell mateix va definir com a burocràtics. Així, hom pot descriure la seua obra com a miscel·lània i eclèctica, vertebrada, això sí, pel seu compromís social i polític, que manifesta en la seua estima i interès per la terra.

En l'àmbit de la rondallística, Escuder publica *Contalles* (1983) i *Cuentos del País Valenciano, Baleares i Cataluña* (1996), a més d'obres que podem considerar de caire més divulgatiu, dins de l'àmbit de la literatura infantil, però indefectiblement relacionades amb la seua tasca com a recopilador-escriptor: *Contalles del món* (1994); *Contalles valencianes* (2009); *Rondalles per abans de dormir* (2012) i *Feres fantàstiques* (2012). En aquest camp, l'obra d'Escuder manté alguns dels elements que ja estaven presents en l'obra dels estudiosos castellanencs de principis de segle: la defensa i l'interès per una identitat pròpia, a través de l'estudi de les manifestacions culturals característiques del territori. Escuder, com molts dels seus antecessors, mostra una predilecció per les comarques de l'interior (especialment el Maestrat i els Ports) per considerar-les un territori més genuí i, per tant, més propici per a la seua recerca. A més a més, també manté una relació propera amb els intel·lectuals valencians més importants d'aquest moment: Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner i Enric Valor, entre altres. Justament en aquest sentit, l'obra rondallística d'Escuder cal entendre-la a partir de la influència de Sanchis Guarner i especialment de Valor, qui escriu el pròleg de *Contalles*. Ambdós realitzen una aproximació més literària que científica a la rondallística i a partir d'aquesta premissa s'ha d'entendre l'obra d'Escuder. Tot just, Carme Oriol (2011) va definir Valor com a «literat-folklorista» ja que escriu literatura a partir de relats replegats de la tradició oral, que recrea i modifica a partir d'uns criteris propis. En el cas de Valor, aquests criteris tenen a veure amb la necessitat de realçar la llengua en un context advers, sobretot a través de la utilització d'una llengua accessible i entenedora, però també de qualitat (Oriol, 2011: 152-153).

Passem ara a l'anàlisi de l'obra d'Escuder. *Contalles* (1983) va ser publicada pel servei de Publicaciones del Seminario de Estudios Económicos y Sociales de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, amb il·lustracions de Carme Peris Ortega. Posteriorment va ser reeditada sota un nou títol: *El que ens conten les muntanyes* (1991) per l'editorial Empúries. Es tracta d'un recull de trenta relats redactats a partir de la recopilació de materials orals provinents de poblacions de les comarques de l'Alcalatén, els Ports i el Maestrat. Pel que fa a l'estructura del llibre, observem que les narracions estan organitzades en apartats temàtics: contes de tema humà i costumista; contes de tema meravellós; contes d'animals personificats; contes de relació i contes religiosos.

Cal considerar les narracions de *Contalles* com a reelaboracions artístiques d'arguments populars. En conseqüència i estrictament, aquesta obra no és un recull rondallístic. Tanmateix, ha estat inclosa en diversos catàlegs: la base de dades RondCat, *l'Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol i Pujol, 2003), *Rondalles Populares Valencianes* de Rafael Beltran (2007), i *Index of Catalan Folktales* (Oriol i Pujol, 2008). Tal com expliquen Oriol i Pujol (2003), aquesta consideració s'explica per: «la llarga tradició que tenen en els estudis de rondallística i la utilitat que poden tenir encara per a finalitats no estrictament científiques». Respecte a la metodologia emprada en aquesta obra, s'observa que no s'esmenten les persones de qui es va obtenir la informació per a redactar posteriorment els relats. Tampoc apareix cap informació sobre el moment o el lloc d'on provenen les narracions. Tanmateix, en una entrevista que vam fer a Escuder l'any 2019,² l'autor relata com va desenvolupar el treball de camp:

Simplement vaig pels pobles i pregunte, perquè jo ja havia anat pels pobles fent excursions, per tant coneixies gent:

—¿Qui me podrie contar alguna història d'estes?

I d'un te passen a l'altre. Sense un sistema diguem-ne ple, establert, llevat de que eren, això sí que ho tenie mínimament clar, eren les comarques diguem-ne més d'interior que jo considerave més idònies, és a dir, Ports, Maestrat, Alcalatén, bàsicament eixa zona. Sí eixa zona, però no tenie tant de plan, sinó que anave ací:

2. Entrevista a Tomàs Escuder Palau: CS-07/2019.

—Ah, mira, pos allà en Atzeneta m’han dit que n’hi ha una persona que és molt bona narradora o que sap moltes històries. I anaves allí i parlaves en eixa persona i eixa te duia a una altra. Va ser aixina.

Si passem a considerar l’estil narratiu, observem que l’autor conserva l’estructura dels relats i manté un acostament a l’oralitat. En alguns casos conserva les fórmules rimades que es donen al llarg de la narració. N’és un exemple aquest fragment de la rondalla «El liri blau» (Escuder, 1983: 20):

—Passa, passa mal germà,
passa passa i no em nomenes,
que per la flor del liri-blau,
m’han soterrat al Riu d’Arenes.

Un altre cas apareix a la rondalla «Els tres germans» (Escuder, 1983: 57):

Es van posar a menjar sense convidar-lo. Aleshores ell que veu això va dir:
—Mantellet, compton! [*sic*]

Més endavant, també a «L’amor de les tres taronges» (Escuder, 1983: 69):

Aleshores, la velleta es gira de cara a ell i li diu:
—Ah! Com te’n rius! Bé, doncs mira, ara ja no te diré l’amor de les tres taronges. I li amollà aquestes paraules:

Molt de rei si [*sic*] que seràs,
però l’amor de les tres taronges no sabràs.

També posa en boca dels personatges cançons, que no necessàriament pertanyen a la narració, però que fa encaixar oportunament. A la rondalla «Entre la mare i la filla» (Escuder, 1983: 29):

Conegueren aquell capità d’ulls blaus, camisa de llenç, barret de couro i rellotge daurat. Que els comboiava amb taronges de la Xixona i xarops estrafolaris de color blau. Que els entonava cançons:

—A voreta de la mar
un xiquet, una mareta

i la nostra nadaleta
fent pregó d'un alborar.

Un cas similar ocorre a la rondalla «L'avi roin» (Escuder, 1983: 46):

La xiqueta es movia sempre com una ballaruga i cantava:

—La bolaguera té un topí,
que sense el foc el fa bullir,
sense llenya ni carbó,
la bolangera té raó.
La bolangera del topí,
al dimoni fa fugí.

Respecte a les descripcions, Escuder es caracteritza per ser molt més concís en les descripcions de paisatges i personatges que altres autors del mateix període. Excepcionalment, apareixen en les rondalles alguns espais recognoscibles de la geografia castellenca. Per un costat es tracta de llocs sense els quals la narració no resulta entenedora. Aquest és el cas de la rondalla anomenada «El llop i la raboseta», que és una versió del tipus ATU 57 i, per tant, esmenta les localitats d'origen dels protagonistes, en aquest cas, Albocàsser i Tírig. El mateix passa en la història anomenada «El cabritet d'or» (Escuder, 1983: 51-54). Aquesta història és situada a prop del tossal del Marinet, muntanya del terme de Xodos. Tant per la localització com per la coincidència de l'argument, podem afirmar que aquesta narració es basa en la llegenda del bou d'or.³ En altres ocasions, les referències a llocs de Castelló tenen a veure amb motius locals, parèmies o senzillament són referències a productes típics de la zona: «Això podríem fer, que te n'anas-ses a festes a Castelló» (Escuder, 1983: 15); «Si vols vi, bo i claret, a casa Navarret» (Escuder, 1983: 16); «barranc de Baladre» (Escuder, 1983: 20); «compraren terres al secà i a la plana; bestiar i fins i tot cànsters de Traiguera i plats de l'Alcora» (Escuder, 1983: 26); «de la Plana al Maestrat» (p. 41); «aquella foguera més gran que la de Sant Antoni de Borriol» (Escuder, 1983: 52); «A més vinet blanc i moscatell dels frares del desert» (Escuder, 1983: 58); «mas de Mor en vistes al Pla de la Creu» (Escuder, 1983: 87);

3. Aquesta llegenda apareix en el llibre *Leyendas y tradiciones de Castellón* de José Soler Carnicer (2002). També recollim una versió narrada per Conxa Gonell Martí de Xodos (Muñoz, 2023).

«de tota manera, amb cua o sense cua, encara corre pel pinar de Vilafranca» (Escuder, 1983: 91). En aquests darrers casos, aquest procediment, no exerceix una funció concreta en el desenvolupament de narració, i té més a veure amb la necessitat d'enriquir el text i imprimir un caràcter local als relats.

Posteriorment, Escuder va publicar *Cuentos del País Valenciano, Islas Baleares y Cataluña* (1996) seguint la mateixa línia de *Contalles*. En aquesta obra, l'autor tradueix alguns dels relats de *Contalles* a l'espanyol («El cabritillo de oro», «María la pequeña» i «El abuelo malo») i afegeix rondalles provinents de Catalunya i les Illes Balears. El més interessant de l'obra són un total de vuit narracions que Escuder no havia publicat anteriorment, inspirades en el seu treball de camp.

En definitiva, estem davant d'una obra que partia d'una base sòlida, pels coneixements del terreny, la llengua, la capacitat narrativa de l'autor i els contactes amb altres folkloristes de l'època. Probablement, les decisions que va prendre Escuder respecte a l'estil i estructura de l'obra, així com al tractament de les fonts orals recopilades, no han jugat a favor del reconeixement del mèrit d'aquest llibre. Altrament, no es pot negar que estem al davant d'una obra que és pionera i que ens dona una important informació sobre el tipus de relats característics de les comarques castellenques.

4.2 Henri Bouché Peris: una col·lecció de rondalles inèdita

Jean Henri Bouché Peris (Castelló, 1935) és doctor en filosofia i ha estat director del centre associat de la UNED de Vila-Real durant més de vint anys. El seu àmbit de recerca ha estat l'antropologia i ha desenvolupat tasques com a docent, primer com a professor d'Ensenyament Secundari i posteriorment com a professor universitari, especialista en filosofia de l'educació. Bouché publica la seua tesi *El árbol y el fuego: mitología y rito* sobre les festes de Sant Antoni a les comarques castellenques, també l'any 1983. Igual que en el cas d'Escuder, el treball de camp de Bouché es desenvolupa eminentment a les comarques dels Ports i el Maestrat. Així, gràcies al contacte que estableix amb persones d'aquestes comarques i encara que aquests materials no constitueixen el seu àmbit d'interès preferent, Henri Bouché comença a recopilar algunes cançons populars i rondalles que enregistra en casset. La presa de consciència sobre el potencial d'aquests materials l'im-

pulsen a continuar aquesta recerca. Així, demana la col·laboració del seu alumnat de l'IES Penyagolosa de Castelló, que en molts casos prové de localitats de l'interior, per a eixamplar el nombre de localitats i informants. En una entrevista realitzada l'any 2019,⁴ Bouché ho explica així:

El treball de camp, lo que són les rondalles concretament, van començar perquè havie estat fent la tesis, una investigació sobre el foc, les festes del foc. [...] Van ser vint-i-set poblacions i tal. I em vaig trobar en el treball de camp típic, me vaig trobar en què al mateix temps que parlave en la gent, te contaen coses, te dien... fora de lo de Sant Antoni. I vaig arribar a la conclusió de que podie aprofitar aquelles informacions addicionals, que no eren adients a la festa, però que podien ser interessants, com les rondalles estes. I vaig... magnetòfon en ristes, com se sol dir, ¿no? i màquina de fotografiar i al mateix temps, pués ho fee.... Después també vaig fer un aprofitament jo crec que legítim de les alumnes que tenie jo. [...] Jo donave classes a l'institut Penyagolosa. I tenie alumnes que jo sabia d'on eren. Una ere de Vilafranca, l'altra ere de Benlloch, l'altra ere d'Almassora... sobretot la part del Maestrat. I els vaig proposar... no tenie res que vore en la classe i els vaig dir si volien fer-me eixe favor i efectivament me'l van fer i estae molt bé i cada una pos portae... però lo que no vam fer és la transcripció. Al menos la gravació a vore si servia algo. Això serie pos, a partir de l'any 80. Entonces ho vam fer en casets d'aquella època [...] I un any, pos anant allí i van gravar molt bé, cada una en el seu magnetòfon o jo els donae cintes.

Els informants eren preferentment dones de més de setanta anys, que o bé eren contactes del propi Bouché, o bé del seu alumnat. Tanmateix, els materials recopilats van quedar enregistrats, però no es van transcriure ni van ser analitzats. Probablement perquè aquest recull no era un tema prioritari dins dels interessos de Bouché. Com a conseqüència, aquest recull ha romàs inèdit i sense tractar i catalogar per part del recopilador. Després d'una primera audició de totes les cintes de casset, vam detectar que una part important de tot allò recopilat s'havia deteriorat fins al punt que no és audible. Tanmateix, hi ha una petita part que ha sobreviscut al pas del temps. En total s'han conservat 12 cançons (cançons curtes i gojos), 1 pa-

4. Entrevista CS-08/2019.

rèmia i 9 rondalles.⁵ Pel que fa a les dades contextuals, dels 24 documents, coneixem el nom de l'informant, la data de recopilació i la localitat d'origen de 3 documents.⁶ De la resta de documents, no en tenim cap informació que ens permeta adscriure el material a una localitat o persona en concret.

En darrer terme, lamentem la pèrdua irreparable de gran part d'aquest material, més encara perquè hi ha gèneres, com és el cas de la rondalla, en clar procés de desaparició en el seu context comunicatiu originari. Així i tot, valorem positivament l'existència i recuperació d'aquesta petita mostra, que pot contribuir sense cap mena de dubte al coneixement del folklore narratiu a les comarques castel·lonenques.

5. EL FOLKLORE NARRATIU DES DE FINALS DEL SEGLE XX FINS ALS NOSTRES DIES

Aquesta darrera etapa presenta una certa continuïtat respecte al període anterior i ha de ser entesa en el context valencià. Segons Borja i Vidal (2018) i Vidal (2020), des de finals dels anys vuitanta del segle XX augmenta exponencialment el nombre de reculls publicats, relacionats en molts casos amb el món educatiu. Aquest serà el cas del recull més important del període i probablement de tota la història del folklore narratiu castel·lonec, portat a terme per l'equip docent i la comunitat educativa del CRA El Trescaire: *100 contes, llegendes i anècdotes... d'ací i d'allà*, publicat l'any 2003. Anteriorment es publiquen una sèrie de reculls, majoritàriament en format d'articles, que apareixen en publicacions especialitzades d'àmbit local o comarcal i que es localitzen fonamentalment al Maestrat i la Plana. Totes aquestes iniciatives, amb els seus encerts i les seues mancances, poden con-

5. Vaig realitzar la transcripció i catalogació de les rondalles conservades de l'arxiu d'Henri Bouché (Muñoz, 2023: 107-124). Les versions són: «L'engerreta de mel» (tipus ATU 15); «El llobet i la raboseta» (tipus ATU 57); «Los seis que todo lo pueden» (tipus ATU 513 A); «Cigronet» (tipus ATU 700); «Els tres desitjos» (tipus ATU 779); «La flor de Venial» (tipus ATU 780); «El gegant de La Mata» (tipus ATU 1000); «El conte de Cento» (sense tipus ATU); «Las tres hijas» (tipus ATU 2275).

6. Les informants són Pepita Conte, Asunción Martí Aicart, de Benlloch i Maria Rosa Bono Royo, de La Mata.

siderar-se com una mostra significativa dels estudis i reculls sobre folklore publicats en els darrers anys a les comarques de Castelló.

5.1 Rondalles del Maestrat

D'entrada, cal considerar la publicació d'una sèrie d'obres en què per primera vegada veuen la llum breus reculls de rondalles i altres gèneres del folklore i que es focalitzen en les comarques del Maestrat. Aquests reculls presenten uns trets similars. En primer lloc, es caracteritzen per la seua brevetat, ja que són col·leccions no molt extenses que es generen a partir d'un únic informant o uns pocs informants. El seu àmbit és local —Canet lo Roig, Vinaròs, Rossell i Xert— tant pel que fa a l'origen dels materials, com als mitjans de publicació. En segon lloc, aquestes aportacions es caracteritzen per una notable millora metodològica que es manifesta principalment en un tractament més rigorós de les fonts orals i la cura en la transcripció així com en el respecte cap als informants. A més a més, tots els autors són originaris del Maestrat i recopilen les rondalles en el seu entorn més proper.

La primera d'aquestes recopilacions és el *Recull de contes de Canet lo Roig*, publicat per Aurèlia Bengochea Morancho l'any 1988. En aquesta separata publicada pel centre d'Estudis del Maestrat, trobem un breu pròleg i vuit rondalles que l'autora ha obtingut a partir d'una única informant, Maria Ana Gimeno Castell. Aurèlia Bengochea ha desenvolupat gran part de la seua carrera com a professora universitària de la Universitat Jaume I en l'especialitat d'Economia, un àmbit prou allunyat de la literatura popular. A més a més, aquesta ha estat la seua única publicació en l'àmbit de la rondallística. Gràcies a una entrevista que vam realitzar a Bengochea l'any 2020,⁷ coneixem una mica més les circumstàncies que porten l'autora a publicar aquest recull:

Però en concret les [rondalles] que jo vaig transcriure per escrit, me les va contar una dona ja gran, major, la tia Mariana, o la tia Ana, com li dien, que era una dona amb una memòria excepcional. Ella se va quedar cega molt joveneta, als cinc anys i segurament per això, va estar més atenta a altres coses. Perquè ella era capaç de recordar-s'en

7. Entrevista CAN-01/2020.

per exemple d'un any, els nascuts aquell any, quin dia feien els anys, o siga, tenia una memòria excepcional. I, jo crec que fent els cursos de valencià, que vam estar replegant contes i tal, li vaig demanar que me contés algun conte i després jo els vaig transcriure. No vaig afegir cap paraula ni res, simplement ho vaig gravar i ho vaig transcriure.

Tot i la brevetat d'aquest recull, podem destacar la preeminència de les rondalles d'animals respecte a les rondalles meravelloses i l'aportació d'una versió de la rondalla de la Ventafochs, anomenada Ratapasteres, d'àmplia difusió al poble de Canet lo Roig (Baix Maestrat).⁸

Segonament, cal esmentar l'obra de Joan Antoni Verge Caballer. Verge va publicar a principis dels anys 90 del segle XX dues recopilacions de rondalles provinents de Rossell (Baix Maestrat). El primer recull va ser publicat dins del llibre dedicat a la commemoració de la fundació de Rossell: *Rossell, 750 anys* (1990) i consta de cinc versions, que pertanyen als subgèneres de la rondalla d'animals («Los animalets músics»), la rondalla meravellosa («El qüento de la tia Pepa»), la contarella i la rondalla formulística («Cogacurt, Cogallarg i Paciència»; «Lo gos i el xulet»). Un any després, Verge publica «Consideracions sobre alguns contes de Rossell» (1991). Es tracta d'un article publicat en el marc de les segones jornades sobre art i tradicions del Maestrat, que van tenir lloc a Benicarló l'any 1988. En aquest article l'autor aporta 12 rondalles recollides oralment, algunes de les quals ja apareixen en la publicació de 1990. Respecte a les rondalles, cal assenyalar especialment la versió «Lo qüento de la tia Pepa», que presenta un desenvolupament molt particular del tipus ATU 366, en què el personatge que s'acosta a la xiqueta no és un mort, com ocorre en altres versions, sinó un gripau. A més a més, Verge inclou algunes contarelles del grup de bertranades que es centra en el Mas de Barberans («Lo llicsó del campanar», «Entrar lo sol a cabassets»)⁹ Així mateix, i a diferència del recull de Bengochea, hi ha una clara voluntat de fer un estudi dels materials recopilats. D'aquesta manera, l'article es compon d'una sèrie d'apartats de caire teòric i metodològic en què s'analitza el corpus aportat, que apareix transcrit com annex.

8. La classificació d'aquestes rondalles segons el catàleg internacional Aarne-Thompson-Uther (ATU) està disponible a Muñoz (2023: 126).

9. La classificació d'aquestes rondalles segons el model ATU es troba disponible a Muñoz (2023: 126-127).

En tercer lloc, cal fer referència a *Cançons i costums de Vinaròs*, obra de Ramon Redó Vidal. Redó (1944-2020) fou un mestre i director d'escola molt interessat per l'estudi de la història de Vinaròs. Les seues obres més importants van ser l'*Enciclopèdia Il·lustrada de Vinaròs* (2011), *Vinarossencs a la Barcelona industrial* (2017) i *Vinarocenses en Amèrica* (2019). Pel que fa a l'àmbit del folklore, cal destacar *Cançons i costums de Vinaròs* (1997) i *Cançons i costums de Vinaròs. Segona part* (2000). La majoria dels materials recopilats per Redó són, sobretot, cançons i la descripció de jocs infantils o costums relacionats amb el calendari festiu. Això no obstant, la seua obra ja apareix citada per Beltran (2007: 739) com a col·lecció de rondalles. De fet, Beltran inclou en el seu catàleg tres rondalles recopilades per Redó, que precisament apareixen a *Cançons i costums de Vinaròs* (1997). Ens referim a «El mendicant (La quadra es crema I)», catalogada amb ATU 1562 A; «El cec», que es correspon amb ATU 1617 i «La cameta de la formigueta», amb ATU 2032. A banda d'aquestes versions, el llibre de Redó també conté «El galfí i el esparrallonet» (1997: 68); «Pare, de les dos, una!» (p. 69); «La reina i la neu» (1997:70) i «L'anell de la vella» (1997: 70). Pel que fa a la metodologia d'aquest recull, l'autor sembla haver adaptat versions de rondalles que coneixia personalment o que algú proper li va contar, sense que s'esmentés específicament la font. Així ho explica el mateix autor (1997: 65): «Aportem aquí, molt senzillament, sense cap intenció literària, les [rondalles] que coneixem i ens han contat. Cadascú pot afegir de la seua pròpia collita el que cregue oportú».

En la línia encetada per Bengochea i Verge, tot i que cronològicament molt més tardans, podem inscriure els articles de Josep Meseguer-Carbó: «Les rondalles de la Barcel·la. Aportació a l'estudi de l'etnopoètica catalana», (2017) i «La literatura popular catalana al Maestrat: dels materials folklòrics publicats a la investigació etnopoètica (2018)». Es tracta de dues aportacions que, igual que els seus predecessors, tenen com a àmbit d'estudi les comarques del Maestrat i es publiquen en mitjans científics d'abast comarcal, com són: de nou el Centre d'Estudis del Maestrat i la revista *Empelt. Revista de lletres i humanitats del Maestrat*. Alhora es constata una voluntat per sistematitzar els materials recopilats i una preocupació metodològica per incloure les darreres aportacions en l'àmbit del folklore i els estudis etnopoètics. En relació a l'article sobre les rondalles de la Barcel·la —Xert—, aquest consta de cinc versions recopilades amb l'objectiu: «d'abordar la

descripció, l'anàlisi i la interpretació dels materials recopilats sobre *literatura popular* del Maestrat» (Meseguer-Carbó, 2018). De nou, ens trobem amb un grup en què predominen les rondalles d'animals. D'aquest grup cal destacar la versió «Les gallinetes que van a fira», per representar un tipus menys documentat en aquestes comarques. Per una altra banda, també és interessant constatar una combinació de tipus ATU 136 a la versió «Lo llobet i la raboseta» (tipus ATU 57+34) que sembla estar especialment representada en aquesta zona. En canvi, «La literatura popular catalana al Maestrat: dels materials folklòrics publicats a la investigació etnopoètica» (2018) té un abast molt més ampli i pretén, tal com hem esmentat anteriorment, donar una visió dels reculls de folklore per al Maestrat així com aportar nous materials recopilats pel mateix autor. Meseguer-Carbó també consulta l'ArxiuFolk¹⁰ per a trobar un total de 14 versions de rondalles aportades per l'alumnat del Grau de Filologia Catalana que provenen del Maestrat. Respecte als materials recopilats, i més enllà d'alguna possible errada de classificació, destaca la varietat dels gèneres aportats, ja que a més de rondalles, l'autor inclou diverses llegendes, tradicions explicatives i relats d'experiència real.

5.2 Contes de la Plana

En referència a la comarca de la Plana Baixa, volem esmentar el treball portat a terme a Borriana. En aquest sentit cal esmentar l'article «La literatura popular a Borriana» (1998) de l'escriptor i lingüista Josep Palomero i Almela. En aquest article, Palomero realitza una breu introducció sobre els gèneres de la cançó popular, el romanç i la rondalla així com una reflexió sobre la pervivència d'aquests gèneres en aquesta localitat. Així mateix, aporta alguns materials relacionats amb Borriana, que bàsicament pertanyen al gènere de la cançó i que ha recopilat personalment al llarg del temps.¹¹

10. Base de dades de l'Arxiu de Folklore, depenent del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili.

11. Una mostra d'aquest treball de recopilació és l'entrevista que Palomero va fer a Teresa Bainat Caraquitena, veïna d'Artana, l'any 1979. La transcripció i l'àudio d'aquesta entrevista està disponible a la web artanapèdia.com, gestionada per

Pel que fa al folklore narratiu, Palomero aporta una rondalla meravellosa i dues tradicions explicatives —sobre l'origen i l'escut de Borriana. Respecte a la rondalla, es tracta d'una versió anomenada «La criada peluda i el jove rei» que es correspon amb el tipus ATU 510, la Ventafocs. Amb tot, cal assenyalar que l'autor utilitza indistintament fonts literàries i fonts orals en aquest treball. Malauradament, no apareixen dades referents a l'informant o el lloc en què va recopilar aquests materials.

També a la comarca de la Plana Baixa, volem fer referència a un altre recull inèdit: l'arxiu de Glòria Olivares i Muñoz. Es tracta d'uns enregistraments que va realitzar aquesta filòloga i professora des de finals dels anys noranta i que va lliurar a l'ajuntament de Borriana. Després de la digitalització d'aquest fons, roman pendent una transcripció i anàlisi de tots els materials recopilats. Gràcies a l'índex proporcionat per la pròpia recopiladora, sabem de l'existència d'unes vint rondalles narrades per familiars i altres persones del poble. La transcripció i estudi d'aquests materials pot donar lloc a un interessant corpus rondallístic per a Borriana, destinar a pal·liar la manca de materials i estudis per aquesta zona.¹²

A continuació, cal esmentar una obra en què de manera puntual es recopilen algunes versions de rondalles provinents de Castelló. Es tracta de *Conte Contat. Contes i retalls* (1989). Aquesta obra és una recopilació de rondalles en dos volums, obra de Chimo Lanuza Ortuño i Joan Salvador López Verdejo, il·lustrada per Marià López. Els autors presenten una sèrie de versions recopilades a partir d'informants provinents de diversos indrets de la geografia valenciana, entre els quals destaquen dos informants provinents de Vila-Real i Benicàssim. Així, trobem dues rondalles, com són «El rei savi» i «La coca de Sant Pere», que els autors situen a Benicàssim, i «L'era», narrada per un informant de Vila-Real, que Beltran (2007: 322) va catalogar amb l'ATU 910E. Respecte a les característiques i metodologia d'aquests reculls, cal assenyalar que les versions recopilades per aquests autors semblen elaborades a partir de versions orals i escrites indistintament.

Nelo Vilar. < <https://artanapedia.com/textos-etnologia/canco-popular/> > [data de consulta: febrer 2024].

12. Glòria Olivares va fer una adaptació de dues de les rondalles que havia recopilat per al llibret de la Falla La Mercè, l'any 2016 (22-26). Es tracta de «El conte de Toneta» i «El xiquet i la flauteta».

Altrament, els seus autors segueixen les Normes del Puig, amb una ortografia diferenciada de les Normes de Castelló. Sobre el procés d'elaboració d'aquest recull, els seus autors afirmen (1989: 37):

Suponem —i esperem— que ad estes altures estarà ben clar que estos contes, narracions, contalles, retalls... no son d'invençio propia. La majoria d'ells han segut traslladats aci des de la boca dels informants a traves de llargues sessions de replega i gravació; uns atres han aplegat a nosatres prèviament escrits, es cert, però sempre producte d'un procés de depuració d'aquells elements que li lleven espontaneïtat als contes i per això, al final, resulten ser iguals que els anteriors.

A la comarca de la Plana Alta, destaca la publicació d'un recull de folklore narratiu anomenat *100 contes, llegendes i anècdotes d'ací i d'allà* (2003). A diferència dels materials publicats fins el moment, es tracta d'un treball de recerca portat a terme per la comunitat educativa d'un centre escolar: el Col·legi Rural Agrupat El Trescaire, que inclou l'alumnat d'Educació Infantil i Primària de La Pobla Tòrnese, Benlloch, Vilanova d'Alcolea i la Torre d'en Doménec. Aquest treball s'emmarca dins d'un context educatiu de l'ensenyament del valencià, que, com hem assenyalat anteriorment, reivindica la importància d'una cultura pròpia i uns materials educatius de qualitat. Per tant, aquesta no és una iniciativa d'un únic individu o una institució acadèmica, sinó que es porta a terme gràcies a la proposta dels equips docents i la col·laboració de tota la comunitat educativa. Així, l'equip responsable es va focalitzar en uns objectius pedagògics relacionats fonamentalment amb l'ensenyament de llengües i les competències de tipus comunicatiu. Per aquest motiu, la recopilació es considera l'activitat, fonamental si es vol, però no l'única que desplega aquest tipus de projectes: es realitzen programes de ràdio, còmics, il·lustracions i adaptacions literàries i teatrals dels relats recopilats. Però si realment hem d'assenyalar una veritable fita, que distingeix aquest tipus d'iniciatives de la resta, és que aquest projecte aconsegueix generar la necessitat, l'espai i, en definitiva, les condicions per a contar rondalles, és a dir, que persones de les seues respectives comunitats tornen a esdevenir narradors orals amb un públic a qui contar oralment un relat. Consegüentment, es tornen a contar les rondalles, llegendes, acudits o anècdotes apreses per transmissió oral en un context comunicatiu que, després de molts anys, deixa de ser l'estrictament familiar. Altrament, no tot ha estat

positiu i aquest tipus de projectes ha experimentat una sèrie d'entrebancs, febleses i mancances que cal prendre en consideració. En primer lloc, com assenyala Borja (2018), l'existència de persones que puguen contar rondalles, per haver-les après a través de la transmissió oral, és cada vegada menor, per la pèrdua de vigència d'aquest gènere en la societat contemporània. D'altra banda, la capacitat dels centres públics per a poder publicar aquests reculls és limitada i entre altres conseqüències, això constreny l'abast i la trajectòria d'aquestes publicacions, que en molts casos romanen desconegudes més enllà de l'entorn de les localitats en què s'han publicat els reculls. En tercer lloc, cal tenir en compte que els responsables d'aquests projectes no són folkloristes professionals sinó docents. Això no obstant, es constata que els responsables d'aquest recull tenen uns coneixements sobre folklore, que es manifesten en diversos aspectes. Donen importància als informants i les entrevistes així com el tractament posterior del material recopilat. A més, hi ha una certa consciència sobre l'organització dels materials a partir de gèneres —rondalles i tipus de rondalles, llegendes, etc.—, encara que aquesta no sempre segueisca els paràmetres de la catalogació actual de gèneres etnopoètics. D'altra banda, no podem oblidar que aquest tipus de recopilació no és un producte científic i la seua voluntat és la de fer entenedors i atractius els relats. Així, en alguns casos es modificaran alguns aspectes dels relats en favor de la correcció ortogràfica i la normalització lingüística.

Passem a continuació a examinar aquest projecte amb una mica més de deteniment. Entre els anys 2002 a 2004, el centre El Trescaire porta a terme un projecte de literatura popular en què l'equip docent en col·laboració amb famílies, nens i nenes i altres persones voluntàries, aconsegueixen entrevistar 63 informants dels quatre pobles i obtenir un total de 164 relats. Aquesta iniciativa es va estructurar com un projecte anual, i els seus objectius fonamentals són els següents:

recollir tot un seguit de contes, dites anècdotes, cançons i vivències en general, per tal de treballar la lectoescriptura, dinamitzar i animar a la lectura, compartir experiències amb els més majors i enriquir-nos amb les contalles dels nouvinguts; i, amb tot això, dramatitzar algunes de les contalles, i editar amb diversos materials i mitjans de comunicació (com ara: paper, CD, vídeo, radio...) l'experiència de la diversitat comarcal amb la incorporació d'altres indrets d'on prové l'alumnat nouvingut, tot implicant la comunitat educativa. (El Trescaire, 2003: 14)

El projecte es va estructurar en dos cursos en què es van portar a terme diferents activitats organitzades en tres grans blocs: investigació, planificació i realització. Aquestes activitats es van organitzar a partir d'uns objectius, continguts, organització i metodologia de treball que es fan explícits en el mateix recull. En aquest sentit, cal destacar la transversalitat del treball des de diferents àrees, el treball cooperatiu i autònom de l'alumnat i la importància que es dona a la relació amb l'entorn social —amb les entrevistes i visites de les persones que narren els contes—, com geogràfic —per exemple, es va visitar el Mas de Matalladres, escenari d'algunes de les contarelles recollides en aquest volum. Pel que fa a l'anàlisi del recull en si mateix, cal destacar en primer lloc la quantitat, varietat i riquesa dels textos recollits. Primerament, estem al davant de la recopilació d'un total de 161 relats, és a dir, es tracta d'un recull prou extens, especialment si el comparem amb la resta de recopilacions de les comarques castellonenques. Pel que fa a la catalogació, aquests relats s'organitzen en quatre grans apartats: contes, llegendes, anècdotes i exoliteratura. Segons aquesta estructura, hi ha 100 contes, 7 llegendes, 38 anècdotes i 16 relats d'exoliteratura. A més a més, hi ha un grup de relats que no poden classificar-se segons el sistema ATU o el sistema proposat per la plataforma RondCat. En aquest recull hi ha un important grup de contarelles —31 versions—, encara que cal destacar el nombrós grup de rondalles meravelloses —19 versions—. També apareixen rondalles religioses —4 versions—, rondalles d'enginy —3 versions— i rondalles formulístiques —5 versions. Així, es constata que l'organització del recull resulta operativa però dona lloc a algunes confusions. Per un costat hi ha algunes contarelles i llegendes que s'han catalogat com a anècdotes i precisament aquest apartat presenta el caràcter més miscel·lani. En realitat, a més d'anècdotes, enteses estrictament com a relats sobre experiències reals atribuïdes a personatges coneguts dins de l'entorn de la comunitat (Oriol, 2002), també s'inclouen relats d'experiència personal, contarelles, succeïts, tradicions explicatives i acudits. Respecte a les versions recopilades, cal destacar l'encert d'incloure diferents versions d'un mateix tipus argumental, la qual cosa ens dona indicis sobre els relats que podrien estar més estesos en el territori. D'aquesta manera, alguns dels tipus que presenten més versions es corresponen amb «El sarró que canta» (tipus ATU 311B*) i «El mig pollet» (tipus ATU 700).

Per una altra banda, cal destacar especialment la riquesa i varietat de les rondalles meravelloses recopilades. D'algunes d'aquestes rondalles, no

ens en consta cap versió anterior recopilada a les comarques de Castelló: «Roberto el Coco» (ATU 554 «Els animals agraits») i El tronquet» (ATU 709 «Magraneta»). Pel que fa a la varietat, aquesta es manifesta tant en l'abundant nombre de tipus rondallístics que apareixen, al voltant de 66 tipus diferents i en la tipologia de les llegendes recopilades, ja que hi ha exemples de llegendes sacres —3—, llegendes màgiques —1—, llegendes urbanes —1— i tradicions explicatives —2.

Un altre dels aspectes i encerts d'aquest recull és que apareixen citats els narradors. Aquestes persones, autèntics artífexs del llibre, van col·laborar amb la narració de diferents relats, apresos per via oral dels seus majors i contats de viva veu a l'alumnat del centre. Així, hi ha un total de 48 narradors/es, 31 dels quals són dones i 17 homes. Per poblacions, Benlloch és el poble que més narradors aporta —19—, davant dels 14 de La Pobla Tornesa, 11 de Vilanova d'Alcolea i 4 de La Torre. La mitjana d'edat dels narradors és de 64 anys. Pel que fa al repertori, hi ha persones que destaquen pel nombre de relats contats, com Vicente Bellés Más, de Benlloch, que narra un total de 15 relats, Vicenta Saura Rambla, de Vilanova d'Alcolea amb 13 històries, Fulgencio Llansola de La Pobla Tornesa amb 8 i Lourdes Vilallonga Albella amb 11. S'adverteix que els narradors amb repertoris més extensos narren diferents gèneres, encara que també hi ha narradors amb repertoris més breus i especialitzats. Aquest és el cas de M. Teresa Marzà, que únicament narra llegendes o Manuel Ferreres Vidal, de Vilanova, que narra anècdotes. En resum, aquestes dades indiquen algunes evidències respecte a la tipologia de narradors i la preferència de gèneres d'aquests; això no obstant, hauria de complementar-se amb una anàlisi més exhaustiva de l'estil de cada narrador i dels seus recursos, encara que malauradament en molts casos ja no és possible.

Un darrer aspecte que cal comentar és el de la transcripció dels materials recopilats. Probablement per les característiques dels relats orals, i perquè com hem comentat adés, l'objectiu del recull no era científic sinó divulgatiu, els responsables van prendre la decisió de revisar i corregir els textos que finalment es publicarien. F. Xavier Esteller i Bellés, explica en el pròleg del recull com va portar a terme aquesta correcció:

De l'altra banda, fixar amb l'escriptura les contalles que teniu ara entre les mans és un afer complex i laboriós, no sols per la quantitat de narracions que hi ha, sinó també per altres aspectes que hem hagut

de tenir en compte els mestres i les mestres que n'hem redactat el text definitiu (2003: 17).

Al cap i a la fi, estem al davant de la iniciativa més notable de recopilació de folklore narratiu de les comarques castellonenques fins el moment actual. Considerem que més enllà de les seues mancances, cal valorar l'aportació d'aquest projecte com a model d'innovació pedagògica per a l'ensenyament i difusió de la literatura popular i tenir en consideració el corpus que aporta en el context dels estudis de folklore i etnopoètica actuals.

6. CONCLUSIONS

Entre finals del segle XX i principis del segle XXI, la recopilació i l'estudi de la rondalla a les comarques castellonenques ha experimentat un cert desenvolupament, en consonància amb la resta del País Valencià. Els inicis del folklore a Castelló resulten prometedors, gràcies especialment a l'acció dels intel·lectuals de la Societat Castellonenca de Cultura. Això no obstant, els primers reculls de rondalles hauran d'esperar als primers anys de democràcia per a emergir. Es tracta de les obres de Tomàs Escuder i Henri Bouché, que en el cas de Bouché, ha romàs inèdita fins ara. D'altra banda, assistim a la publicació de diverses recopilacions, publicades en mitjans de difusió local o comarcal, fonamentalment del Maestrat, i que es caracteritzen pel seu rigor metodològic. El caràcter espars i local d'aquestes publicacions explica el coneixement limitat que hem tingut fins el moment d'aquestes obres. En la mateixa situació es troba el recull de rondalles més extens que s'ha realitzat fins el moment: *100 contes, llegendes i anècdotes...d'ací i d'allà* (2003). Aquest recull és una iniciativa que ha portat a terme l'equip docent del Centre Rural Agrupat El Trescaire, i, per tant, s'ha demarcat dins del moviment de renovació pedagògica i de defensa de la llengua i la cultura que s'ha viscut al País Valencià a les darreres dècades. Aquest recull presenta una quantitat considerable de versions de diferents gèneres. Així, apareixen rondalles, contarelles, llegendes i relats d'experiència real. A més a més, *100 contes* contextualitza cada narració amb dades sobre l'informant i el lloc en què es va recopilar cada versió. En canvi, les versions han estat modificades i corregides per l'equip editor del volum, amb l'objectiu de facilitar la seua comprensió i oferir un text ortogràficament correcte. Tot i

això, aquestes rondalles són una mostra molt rellevant del folklore narratiu a les comarques castellenques. Amb tot, la imatge general que es dibuixa, després d'analitzar els principals autors i obres de rondallística a les comarques castellenques, és més positiva del que mostraven els primers indicis. És ben cert que fins el moment, les diferents iniciatives han estat escasses, d'abast local i metodològicament irregulars.

Però també sembla cert que aquestes mateixes característiques conformen un camp d'estudi amb possibilitats per a continuar aprofundint en el coneixement que tenim sobre la rondalla a les comarques septentrionals del País Valencià.

BIBLIOGRAFIA

- De la Asunción, Ana. (2017). El folclore como instrumento político: los Coros y Danzas de la Sección Femenina. *Revista Historia Autónoma*, 10, 183-196.
- Beltran, Rafael. (2007). *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins de la tradició del folklore universal*. Publicacions de la Universitat de València.
- Bengochea, Aurèlia. (1988). Recull de contes de Canet lo Roig. *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, 23, 19-26.
- Borja, Joan i Vidal, Vicent. (2018). Literatura popular valenciana: postguerra, franquisme, normalització i renovació. Dins Oriol, Carme & Samper, Emili (ed.), *Història de la literatura popular catalana* (p. 405-452). Edicions Universitat d'Alacant, Edicions Universitat de les Illes Balears, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.
- Bouché, Jean Henri. (1983). *El árbol y el fuego: mitología y rito* (tesi doctoral, Universitat de València).
- Cantó, Francesc. (1913). Folk-Sore Castellonenc. *La Nostra Terra*, 2, 6-7.
- Cantó, Francesc. (1914). De Folck=lore de Castelló. Els jochs d'infantesa. *Revista de Castellón*, 9-11.
- EL TRESCAIRE, (2003). *100 contes, llegendes i anècdotes... d'ací i d'allà*. Col·legi Rural Agrupat El Trescaire.
- Escuder, Tomàs. (1983). *Contalles*. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón.

- Escuder, Tomàs. (1991). *El que ens conten les muntanyes*. Editorial Empúries.
- Escuder, Tomàs. (1994). *Contalles del món*. Bromera.
- Escuder, Tomàs. (1996). *Cuentos del País Valenciano, Islas Baleares y Cataluña*. Miraguano Ediciones.
- Escuder, Tomàs. (2009). *Contalles valencianes*. Edicions Cadí.
- Escuder, Tomàs. (2012). Els folkloristes voluntariosos de Castelló. Dins Josep Temporal i Laura Villalba (eds.), *La recerca folklòrica: persones i institucions* (p. 85-91). Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Arxiu de Tradicions de l'Alguer, Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura.
- Escuder, Tomàs. (2012). *Rondalles per abans de dormir*. Edicions Cadí.
- Escuder, Tomàs. (2012). *Feres fantàstiques*. Edicions Cadí.
- Lanuza, C., Salvador J. & López, M. (1989). *Conte contat (I i II)*. Contes i retalls. Nova València.
- Martí, Josep. (1996). *El folklorismo, uso y abuso de la tradición*. Ronsel.
- Meseguer-Carbó, Josep. (2017). Les rondalles de la Barcel·la. Aportació a l'estudi de l'etnopoètica catalana, *Butlletí del Centre d'Estudis del Maestrat*, 98, 58-89.
- Meseguer-Carbó, Josep. (2018). La literatura popular catalana del Maestrat: dels materials folklòrics publicats a la investigació etnopoètica. *Revista Empelt*, 1, 15-101.
- Meseguer, Lluís. (2003). *Castelló literari*. Universitat Jaume I, Servei de Comunicació i Publicacions.
- Monferrer, Aina. (2008). La cultura i la literatura popular. Dins Josep Palomero i Lluís Meseguer (eds.), *Els escriptors castellanencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32* (pp. 158-175). Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Muñoz, Tània. (2023). La narració oral a les comarques de Castelló: recopilació i anàlisi del corpus de folklore narratiu (tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili).
- Olivares, Glòria. (2016). El conte de Toneta. Dins *La Veterana de la Falla La Mercè* (pp. 22-25).
- Olivares, Glòria. (2016). El xiquet i la flauteta. Dins *La Veterana de la Falla La Mercè* (p. 26).
- Oriol, Carme. (2002). *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes de folklore en la cultura catalana*. Col·lecció Antines 3. Valls: Cossetània edicions.

- Oriol, Carme. (2011). Les rondalles d'Enric Valor en el marc de la rondalística catalana. Dins Gemma Lluch i Josep M. Baldaquí, *Nova reflexió sobre l'obra d'Enric Valor* (pp. 95-109). Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- Oriol, Carme. i Pujol, J. M. (2003). *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura.
- Oriol, Carme. i Samper, Emili. (2013). *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep Maria Pujol*. Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- Oriol, Carme. & Samper, Emili. (2017). *Història de la literatura Popular Catalana*. Publicacions Universitat d'Alacant, Edicions Universitat de les Illes Balears, Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- Pascual, Josep. (1988). *Tombatossals*. Editorial Tres i Quatre.
- Pascual, Josep. (1935). *De la meua garbera: Contalles de Castelló de la Plana*. Societat Castellonenca de Cultura.
- Puerto, Gonzalo. (1956). *Danzas procesionales de Morella y del Maestrazgo*. Societat Castellonenca de Cultura.
- Ramos, Joan-Rafael. (1989). *La qüestió lingüística en la premsa de Castelló de la Plana*. Servei de Publicacions de la Diputació de Castelló.
- Redó, Ramón. (1997). *Cançons i costums de Vinaròs*. Antinea.
- Redó, Ramón. (2000). *Cançons i costums de Vinaròs. Segona part*. Antinea.
- Redó, Ramón. (2005). *Vinarocenses en América*. Antinea.
- Redó, Ramón. (2008). *Vinarossencs a la Barcelona industrial*. Antinea.
- Redó, Ramón. (2011). *Enciclopèdia il·lustrada de Vinaròs*. Associació Cultural Amics de Vinaròs.
- Ribés, Enric. (1915). *Quadros de costums castellenchs*. Establiment Tipogràfic de Fills de J. Armengot.
- Ribés, Francesc. (1902). *Cantares Populares de la Provincia de Castellón. Ayer y Hoy*, 1-216.
- Sánchez, Àngel. (1913). Folk-lore bechinench. *La nostra Terra*, 4, 3-4.
- Sanchis Guarner, Manuel. (1981). *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*. Edicions 3 i 4.
- Soler, José. (2002). *Leyendas y tradiciones de Castellón*. Edicions Carena.
- Verge, Joan Antoni. (1991) Consideracions sobre alguns contes de Rossell. *2s Jornadas sobre arte y tradiciones en el Maestrazgo*, II, 180-211.
- Verge, Joan Antoni. (1990). Costums i tradicions. Dins *Rossell. 750 anys* (pp. 225-285) Diputació de Castelló – Ajuntament de Rossell.

TÀNIA MUÑOZ MARZÀ

Vidal, Vicent. (2016). *Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana (1873-1975)*. (tesi doctoral, Universitat d'Alacant).

Vidal, Vicent. (2020). *Una història de la literatura popular valenciana (1873-2019)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.